

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ, Բանաստեղծութիւններ:
Թիֆլիս. 1904.

Բայց մշտ ականայ լարերը բեկ-բեկ,
Տեւուր են հնչում օրհներդը սիրոյ,
Էւ չի երևում ինչ սէրը երբեք
Իբրեւ վառ զեղմունք երջանիկ հոգւոյ:
Յով. Յովհաննիսեան.

Ջարմանալի չէ բոլորովին, որ մեր քիչ թէ շատ տաղան-
դաւոր քնարերգուք մեր ազգի ընդհանուր դրութեան արտա-
յայտիչ են ներկայանում և նրանց երգերի զլեաւոր յատկանիշ-
ներէից մէկը թախծն է և տերութիւնը, Յովհ. Թումանեանը,
որի երկերի ժողովածուն մի քանի ամիս առաջ յոյս տեսաւ,
մեր տաղանդաւոր քնարերգուներից մէկն է և ունի այնքան ըն-
դոշ և ինքնուրոյն գոյն, որ արժէ նրա մասին մի քանի անկեղծ
խօսք ասել: Սակայն Թումանեանի ոտանաւորների մասին գրելուց
առաջ չենք կարող չյայտնել մեր խորին դաւակցութիւնը, որ
մինչև այսօր մեր մամուլը չի կարողանում ստեղծել զրականա-
կան քննադատութիւն և առօրեայ ընթացիկ յօդուածները
այս ճիւղից դժբաղտաբար չեն համապատասխանում միայն զիտ-
նական գրականութեան սկզբունքներին, այլ և մեղանչում են
հասարակ ճշմարտութեան դէմ, որ զրողի համար մեծ յանցանք է
Յով. Թումանեանի մասին մի երկու յօդուածներ երևացին մեր
թերթերում և այդ յօդուածները ոչ թէ չեն քննում հեղինա-
կի երգերը, չեն պարզում նրա մտքերը, արժանաւորութիւնները
և թերութիւնները, այլ ընդհանուր բառեր են, որոնք ի հար-
կէ բառեր էլ կմնան և ոչինչ նշանակութիւն չպիտի ունենան
գրականութեան պատմագրի համար, բայց չցատել այս մասին
չի կարելի: Չենք կարող չդիտել, որ պ. Լ., որ այնքան շատ աշխա-
տում է և աշխատել է մեր մամուլի մէջ և ձգտում է պատմագիր

գիր և բննադատ լինելու մի վերին աստիճանի խակ և զարգացած զբաղէտին անհասկանալի յօդուած տպագրեց Թումանեանի մասին: Բաւական է յիշել, որ յօդուածագիրը թոյլ էր տուել ասելու, որ Թումանեանը առաջ տաղանդ ունեցել է, իսկ այժմ չունի, բայց ոչ միայն ոչնչով չէ ապացուցել թէ ինչու մն է եղել այդ տաղանդը, այլ և ինչպէս նա այժմ չունի կամ չէ զարգացրել: Տաղանդը այնպէս բան է, որ մի հատ ստանաւ ընձ էլ կարող է ապացոյց լինել տաղանդի, ուստի և կորցնել տաղանդի մասին չի կարելի ասել: Ռուսաց մատենագիր Գրիբոեդով իսկապէս մի հատ «խելքից պատուհառ է գրել, իսկ մեր «ծիծեռնակ» երգի հեղինակը (զուցէ Դոգոխեանը) մի հատ երգ է գրել, բայց տաղանդը մնում է տաղանդ: Կարելի է ասել, որ տաղանդը հանգամանքների շնորհիւ չի կարողացել լիովին արտայայտուել և մշակուել, բայց տաղանդը միշտ կը մնայ տաղանդ: Նյս գեռ մեծ ցաւ չէր լինի, եթէ պ. Լ. միայն այս տեսակ սխալ արած լինէր: Ցաւը նա է, որ գրագէտի անուն վայելով մարդը մեր շատ արժանաւոր մի երիտասարդ բանաստեղծի մասին աննպաստ յօդուած է տպագրում Փրազներով, առանց ապացոյցներու, Էէնց այս պատճառով այսպիսի յօդուածները դատապարտելի են, որովհետեւ անհիմն են և անիրաւագի, իսկ ձեռքը գրիչ վերցնող մարդը պիտի անխաբախ և անկեղծ լինի իւր գրուածներում, ապա թէ ոչ տպագրական խօսքը կորցնում է իւր նշանակութիւնը: Եւ մեղաւոր է պ. Լ. իբրեւ գրագէտ, որովհետեւ իւր յօդուածում նոյն իսկ ինքը հակասում է իրեն ասելով, որ Յ. Թումանեանը թուիչքներ ունի, բայց տաղանդ այժմ չունի: Մենք այս տողերը գրում ենք ի հարկէ ոչ ի պաշտպանութիւն Թումանեանի, որովհետեւ նրա շնորհքը ոչ ոքի յօդուածով ոչ կպակասի և ոչ էլ կաւելանայ: Մենք միայն ցաւում ենք, որ տակաւին տպագրական խօսքի արժէքը նոյն իսկ մամուլին ի պաշտօնէ ծառայող մարդիկ կարեւոր լըրջութեամբ չեն ըմբռնում, իսկ պ. Լէօի յօդուածը «Գեղունի»ի երկրորդ գրքի մէջ Յովհաննէս Յովհաննիսեանի և Յով. Թումանեանի մասին միանգամայն անարդար և նեղսիրտ մարդու գրածի տպաւորութիւն է գործում: Մեր բանաստեղծը այնքան շնորհալի է և ապագայ ունեցող, որ եթէ նրա ինքնուրոյն երգերից և ոչ մէկը չլինէր՝ բաւական են նրա մի քանի թարգմանութիւնները իբր ապացոյց նրա տաղանդի: Պուշկինից թարգմանած նրա «Օյէգի երգը», «Քրահեղձը», «Եթէ իրաւ է»

առանաւորները, Կալցովից—«Գեղջուկի մտորմունքը», Բայրենի «Շիրիօնի կալանաւորը» և Լեւոնտովի «Մծիրի» երգը այնքան բանաստեղծօրէն փոխադրած են, այնքան սահուն և զեղեցիկ ոճով, որ հէնց այս աշխատութիւնների համար Թումանեանը արժանի է արդար գնահատութեան և խրախուսանքի և ոչ փոքրոգի խեղճանքի։ Եթէ վիճակուած է մեղ մի օր ազգային գրականութեամբ կրթելու հայ սերունդներ՝ Թումանեանը պատուաւոր տեղ կունենայ մեր նորագոյն գրականութեան մէջ։

Բայց դառնանք հեղինակի դուռածներին։ Բանաստեղծը ինքը բաժանել է իւր երկերը չորս մասի, որոնցից առաջին տեղը բռնում են երգերը, յետոյ լեզենդներ, պոէմաներ և թարգմանութիւններ։

Մեր ազգի քաշած օրերը ներշնչել են մեր եկեղեցու հայրերին, սրտառուչ շարականներ, մեր «Արի Աստուած հարցն մերոց» մեր դառն օրերի արձագանքն է, որ ալօթք է դարձել, մենք այսօր էլ հրատարակում ենք դեռ մեր նահատակների կենսագրութիւնները և պ. Մանանդեանի և Աճառեանի կազմած «Հայոց նոր վկաներ» զիրքը անցեալ տարուայ մեր հրատարակութեանց լաւագոյնը և մեր սրտին մօտ գրքերից մէկն է։ Պատմութիւնը մի քանի ազգերի համար, որպէս ճակատագիրը և բալլը մասնաւոր մարդկանց համար, շատ անգամ խորթ մայր է դառնում։ Այս տեսակ ազգերի իսկական բանաստեղծներն էլ իրենց հարազատ պատմութեան արտայայտիչներն են, ուստի և մեր երգիչներն էլ համարեա բոլորը համակուած և տոգորուած են հասարակական և անձնական վըշտով և թախիծով։ Այս այսպէս է եղել հնումը, այսպէս և այսօր։ Դեռ Մ. Նալբանդեանցը իւր «մանկութեան օրեր» երգի մէջ նկատել է, որ վիշտը մտածող հայի բաժինն է, երբոր նա հէնց մանկական հասակին հրաժեշտ է տալիս։ Մեր նորագոյն երիտասարդ լանաստեղծները՝ բոլորը իրենց երգերում վիշտ են կրում։ Յով. Թումանեանի երգերը նոյնպէս խորին վշտի դրոշմ ունին։ Բանաստեղծի անհատական կեանքն էլ թախիծով է պատած և նա տխուր ու արտում շիւարած ձգտում է դէպի մի անորոշ նպատակ,

Ելած կեանքի ամեն ճամբից

Կարօտներով անմեկին

Ազա՜հ, անվերջ ու անհանգիստ

Թափառում է իմ հոգին։

Յովհաննէս Թումանեանը քնարերգու է, լիրիկ է բառիս

բուն նշանակութեամբ Բնարերգութիւնը, որ քնար խօսքի հետ կապ ունի և սկզբնական ժամանակներում քնարերգական տաղերն ու երգերը քնարի նուագման հետ զուգընթացաբար են ասուել, արտայայտուով է սրտի պէսպէս զգացմունքները, որ պէս և քնարը, լիրան: Այսպէս քնարերգու բանաստեղծը գործ ունի զգացմունքների աշխարհի հետ և արծարծում է գլխաւորապէս սեփական հոգւոյ կրած զգացողութիւնները և այն բոլորը, ինչ որ կեանքն է զարթեցնում նրա մէջ: Ալերև նկատեցինք, որ Թումանեանի երգերում տիրապետող զգացմունքներից վիշտը և թախիծը առաջին տեղն են բռնում: Բանաստեղծի իդէալների և ձգտումների ու դառն իրականութեան հակասութիւնները թէ ազգային խնդիրներում և թէ հեղինակի անձնական կեանքում—ահա այն հասկանալի պատճառները, որոնք վիշտ են երգել տալիս նրան: «Տխուր դիշեր» երգի մէջ քանաստեղծը խոստովանում է, որ վիշտը նրա անբաժան ընկերն է:

Աստ, իմ վիշտ, իմ սև թախիծ
Այ անբաժան կեանքիս ընկեր,
Դու ո՞ր օրից կամ ո՞ր տեղից
Ինչ դէպքով ես ինձ հետ ընկել:

Թէպէտ բանաստեղծը կարծես չգիտէ իւր վշտի պատճառները, բայց միևս երգերի մէջ նա շատ պարզ կերպով բացատրում է իւր թէ հասարակական դաւերի և թէ անձնական տանջանքների աղբիւրը: Մենք արդէն վերև յիշեցինք, որ հայի պատմական կեանքում վշտի պատճառները չեն պակասել երջէք և մեր բանաստեղծը մի դառն հեգնութեամբ ակնարկում է այն երեւոյթները, որ ծնունդ են տալիս նրա հասարակական տխրութեան:

Տէր, մինչև երբ մեր աչքերը Բեզ մընան,
Մեր գոյժն հասաւ հեռու, հեռու ազգերին,
Աշխարհ լըցուեց մեր աղաղակ, մեր կական,
Ու չի անցել մեր տանջանքը տակաւին:
Ինչո՞ւ Սատուած, որբերն արդեօք հայրական
Գութըդ կօրհնեն կոտորածի այս ձորում,
Թէ տարագիր պանդուխտները կպատմեն
Ողորմութիւնդ օտար—օտար ափերում:

«Մեր նախորդներին» վերնագրով ոտանաւորի մէջ երգիչը աւելի որոշ է խօսում իւր հիասթափման մասին:

Երանի էր ձեզ, զոված երգիչներ,
Դուք երգում էիք վաղ առաւօտեան,

Երբ երազներն ապրում էին դեռ,
Ոսկի երազներն հայի փրկութեան:

Թշուառ հայրենիքի խորտակուած յոյսերի կսկիծները և
մտածող հայի իդէալների խորտակումն է, որ արձագանք են
գտել բանաստեղծի հոգւոյ մէջ:

Ախ, նա յօշոտուեց մեր աչքի առջև
Եւ մեր զգայուն սրտերն իրեն հետ.

Ոսկի երազներ, միրաժի նըման,

Մեր անապատում չըքացան անհետ:

Եւ մի՛թէ դառն իրականութիւնը և իդէալների հակա-
սութիւնները բոլոր տաղանդաւոր և մտածող քնարերգուներին
թախծալից երգեր չեն ներշնչել: Բանաստեղծ-իդէալիստ Շիր-
լերի հեռեւեալ տողերը միթէ նոյնպէս հիասթափութեան գե-
ղեցիկ արտայայտութիւն չէ.

Արդէն մարած են վառ կրակները,
Դեռահաս կեանքիս լոյս ճրագները,
Խորտակուած են իմ իդէալները,
Եւ կտրատուած են սրտիս թելերը,
Իմ երազական բաղցր յոյսերը,
Եւ սիրտս լցնող իմ անհուն սէրը,
Հոգեկան կեանքը լոյս գեղեցկութիւն
Զոհուել է դառն իրականութեան:

(Շիրլեր — Ս. Թառայեանցի)

«Նախերգանք» և «Դուրձանի երգը» վերնագրով ոտանա-
ւորները մօտիկներով շատ նման են Յ. Յովհաննիսեանի
թախծալից երգերին, որի քնարը նոյնպէս չէ կարողանում
ուրախ հնչել:

Քեզ մօտ եմ գալիս, իմ հին տրտմութիւն,
Վեհափառ դպրեակ մանուկ օրերիս,
Այնժամ էլ չէիր իսկ հանգիստ տալիս՝
Սլքրտիս ականջին խօսելով թաքուն..
Ով, որ կանչում ես գիշեր ու ցերեկ
Հալար զաւերով, հալար ձևերով,
Ոգևորութեան հրդար թևերով
Քեզ մօտ եմ գալիս, հայրենիք իմ հէք:
(Նախերգանք):

Անհատական վշտի շարժառիթներ էլ քիչ չեն մեր կեան-
քում առհասարակ, իսկ հայ գրագէտի և բանաստեղծի համար
աւելի ևս շատ են այն հանգամանքները, որոնք ուրախութեան
տեղ չեն թողնում: Հայ բանաստեղծի անապահով և ողորմելի
կացութիւնը, հայ հարուստի մեռելային անտարբերութիւնը

դէպի դիրը ու դիրքը, հայ ինտելիգենտի կատարեալ տգիտութիւնը մեր դրականութեան վերաբերմամբ բաւական զօրեղ փաստեր են բանաստեղծին յուսահատեցնելու համար:

«Տրտմութեան սաղմոսներից» երգում բանաստեղծը երկու խօսքով հրաշալի կերպով է նկարագրում այս վիճակը:

Հացս նախատինք եղաւ օտարի,
Հանգիստս ճամբում հայածանքների,
Լըսեցի ցերեկն աղաղակ ու բով
Գիշերը լացի մինչև առաւօտ:

Եւ մի՞թէ բոլոր հայ բանաստեղծների և գրագէտների հացը օտարի նախատինք չէ դառնում և մի՞թէ աւելի զօրեղ պատճառ կարող է լինել անձնական տխրութեան:

Այսպիսով Յ. Թումանեանի առաջին դիրքը համարեաւ ամբողջապէս տխուր երգերից, էլէզիաներից է բաղկացած գլխաւորապէս հասարակական մօտիւններով և խնդիրներով ներշնչուած: Այս երգերը սրտառուչ են և բանաստեղծական: Նոյն իսկ մի քանի սիրային երգերում էլ բանաստեղծի քնարը տխուր է հնչում:

Հեղինակի հայրենի բնութեան պատկերները և ժողովրդական առօրեայ կեանքը նոյնպէս մի փոքր տեղ են գտել այս երգերի մէջ, որպէս երևում է «Մարերում» և «Հին օրհնութիւն» ոտանաւորներից: Պէտք է ցանկանալ, որ այս տարրերը բանաստեղծի ստեղծագործութեան գլխաւոր նիւթը լինին, որովհետեւ Թումանեանի տաղանդի բոլոր նշանակութիւնը նրանումն է: Գրքի այս բաժնում կան և մի քանի հատ գեղեցիկ մանր ոտանաւորներ փիլիսոփայական բնաւորութիւն ունեցող: Այս տեսակից են «Ախ, ես երանի», «Երկու ամպ», «էյ, Աստղեր» երգերը:

Գրքի երկրորդ բաժինը մեր բանաստեղծը բոլորովին սխալ կերպով անուանել է «Լեզենդներ», որ բոլորովին անհասկանալի է: Հատ լայն մտքով պէտք է հասկանալ լեզենդան, որպէսզի այս բաժնում զետեղած երգերը բոլորը լեզենդա ընդունենք: Լեզենդան ծագում է ժողովրդական պատմութեանը կրօնական բարոյական բովանդակութեամբ և սկզբնական լեզենդաները առնուած էին լինում սուրբ գրքից, Աւետարանից, սրբերի կեանքից և այլն: Յետագայում բարոյախօսական և պատմական բովանդակութիւն ունեցող ժողովրդական աւանդութիւններն էլ լեզենդայի անուն կրեցին: Յով. Թումա-

նեանի լեզենդներից միմիայն մէկը—«ԼՈՒՍԱԼՈՐԷԻ ԿԱՆԹԵՂԸ» և «ՎԻԱՐՎԱՆՆԱ» հաղիւ կարելի է լեզենդա անուանել, իսկ մնացածները բոլորը ժողովրդական բանաւոր բանաստեղծութեան արդիւնքներ են, որոնք աւելի առակի և վէպիկների բնաւորութիւն ունին:

Այս լեզենդաներից «շունը ու կատուն» «անիծած հարսը» «ԼՈՒՍԱԼՈՐԷԻ ԿԱՆԹԵՂԸ» և «ՎԻԱՐՎԱՆՆԱ» երգերը շատ գեղեցիկ բաներ են: Ժողովրդական այս կամ այն ականդութիւնը բանաստեղծը շատ պարզ, ժողովրդի ոգուն մօտ և գեղարուեստորէն պատմում է, պահելով ժողովրդական ֆանտազիայի բոլոր նշանները:

Այս առարկայի բովանդակութիւնը կատուի և շան թըշնամութեան առաջին պատճառի պատմութիւնն է: Մի օր շունը մի մօրթի էր ձանկել և բերել կատուին տուել, որ նա գտակ կարի, բայց կատուն այդ մօրթին սեպհականացրել էր և այս պատճառով մինչև այսօր միմեանց պատահելիս շունը յետ է պահանջում իւր մօրթին, իսկ կատուն փշտացնում է նրան՝ իբր թէ դեռ նոր պիտի կարի գտակը: Այս ոտանաւորի մէջ բանաստեղծը այնքան հարազատ է մնացել ժողովրդական լեզուին և ոճին և այնքան բնական կերպով է ստեղծագործել իւր երգը, որ արժէ մի քանի կտոր յիշել պատեղ:

Երբոր շունը բերում է մօրթին և խնդրում կատուին շուտով մի գտակ կարել՝ վերջինս պատասխանում է.

Աչքիս վըրայ, քեռի Բուչի,
Մի գտակ ա, հօ մի բուրբ չի,
Բու թանկագին խաթեր համար
Ուրբաթ օրը համեցէք տար:
Փողի մասին աւելնորդ ա,
Մեր մէջ խօսելն էլ ամօթ ա:

Կատուն սակայն իւր խօսքը չի կատարում և երկար տանել-բերել տալուց յետոյ մինչև անգամ բարկանում է շան վերայ, որ նա շուտ շուտ է գալիս գտակի յետեւից, իսկ շունը պատասխանում է:

—Դէ հէր օրհնած, էտենց ասա,
Էդ բարկանալդ էլ ընչիս ա:
Փող եմ տուել, վախտին կարի,
Թէչէ՛ ասա էզուզ արի:
Համ ասում ես, համ չես կարում,
Համ խօսում ես, վըրէս գոռում,
Համ, համ, համ, համ,
Բանի, ախպեր գընամ ու գամ:

Հուսաւորչու կանթեղ, լեզինդայի մէջ բանաստեղծը
պատկերացնում է մեր ժողովրդի պէն հաւատալիքը թէ Արա-
գած լերան կատարին երկնքից կախուած է Հուսաւորչի կան-
թեղը և նրան կարող են տեսնել միմիայն անմեղները և ար-
դարները:

Երբ պատում է մութ խաւարը
Չընաշխարհիկ մեր երկրին,
Երբ տիրում է ահն ու վախը
Թոյլ, կասկածոտ սըրտերին,
Ով անմեղ է, լիքը սիրով
Ու հաւատով անսասան,
Ով նայում է վառ յոյսերով
Դէպի Հայոց ապագան,
Նա կտեսնի այն յշտաւառ
Ջահը կախուած երկնքից,
Ասես Աստծու աչքը պայծառ
Հըսկում է ցած երկընքից:

«Փարվանայ վերնագրով երգը իսկապէս մի գեղեցիկ ժո-
ղովրդական վէպ է, որ շատ սիրուն կերպով և միանգամայն
հրաշալի լեզուով բանաստեղծը պատմում է իբրեւ մի ժողովր-
դական աւանդութիւն: Փարվանայ թագաւորի դուստրը պիտի
մարգու գնայ և սրա համար ահա եկել, հաւաքուել են կըտրիչ-
ները Կովկասի ծեր Փարանայ թագաւորի ապարանքի յանդի-
ման և սպասում են մրցութեան:

Ահա աղջիկն իր նազելի
Ու թագաւորն ալեհեր
Հայրը ինչպէս մըռայլ մի ամպ,
Աղջիկն անուշ մի լուսին,
Ամպ ու լուսին իրար փարւած
Դուրս են գալիս միասին:

Սրանից յետոյ հայրը առաջարկում է աղջկանը դիտել
կտրիչների մրցութեան և խնձորով զարկել նրան, որին կընտ-
րէ իւր համար փեսացուն:

Այժմ պիտի հանդէս դուրս գան,
Պայքար մըտնեն քո առաջ,
Մէկը իրեն ուժը ցոյց տայ,
Միւսը շնորհքն իր բազկի,
Որը ճարպիկ ձիարշաւը,
Որն էլ թափը իր վազբի,
Իսկ երբ կըռնին առնի դադար,
Յայտնի լինին քաջն ու վատ,
Ու երբ անցնին մեր առջեւից
Կըտրիչները պայազատ,

Ընտրիր, զարկիր ձեռքիդ խնձորն
Անյաղթներից անյաղթին:

Բայց Փարվանայ թագաւորի աղջիկը յայտնում է, որ նա իւր փեսացուից ոչ բաջուլթիւն և ոչ էլ գանձ ու ոսկի է պահանջում, այլ սիրոյ անշէջ հուր և ով կրերի անշէջ հուրը՝ նա կլինի ընտրած փեսան: Եւ ահա կտրիչները թռան աշխարհի չորս կողմը աղջկայ խնդրած հուրը փնտռելու և մինչև այսօր էլ դեռ չեն գտել և չեն վերադարձել:

Հառ սպասեց արբայական դուստրը կըտրիչներին բայց իդուր և այնքան լաց եղաւ, որ լիճ կտրեց արտասուները ու ծածկեց բաղաքն ու ամրոց և այժմ այնտեղ Փարվանայ խոր լիճն է ծփում: Այս գեղեցիկ երգը վերջանում է մի շատ սիրուն բանաստեղծական պատկերով, որ ստեղծել է ժողովրդական ֆանտազիան:

Ասում են այն թիթեռները,
Որ գեշերւայ խաւարում,
Որտեղ ճրքադ, որտեղ կըրակ,
Որտեղ լիցս է հէնց վառւում,
Հաւաքւում են, շուրջը պատում,
Մէջն են ընկնում խելագար,
Ասում են, թէ այն փարվանայ
Ջահիշներն են սիրավառ:
Ըշտապելուց թե են առել,
Դարձել թեթև թիթեռներ,
Ու տակաւին հուր տեսնելիս
Մէջն են ընկնում անհամբեր.
Ջանք է անում ամեն մինը
Հուտով տանի, տիրանայ...
Ու պրւում են, պրւում անվերջ
Կտրիչները փարվանայ:

Թումանեանի լեգենդներից արդէն կարելի է գուշակել որ մեր բանաստեղծից պէտք է սպասել մի նոր բան, նրա պսակերգերը ինքնուրոյն վերաբերմունքի նշան են դէպի ժողովրդական բանաստեղծութիւնը, լեզուն և ոճը, որից նա տալանդաւոր կերպով օգտւում է: Այստեղ բանաստեղծը ինքը ձուլւում է ժողովրդական ստեղծագործութեան հետ և ընթերցողին մօտեցնում է իւր երգերի միջոցաւ ժողովրդի հասկացողութիւններին և զգացմունքներին և զգալ է տալիս մեզ նրա հոգին: Նրա «շունը ու կատուն» լեգենդան նշանաւոր է նրանով, որ այստեղ Թումանեանը հանդէս է հանում ժողովրդական բանաստեղծութեան լատկանիշ կողմերից մէկը—երգիծաբանական

տարրը, հումորը, Մեր բանաստեղծի պոէմաները և ապա թարգմանութիւնները ի հարկէ նրա գլխաւոր գրուածներն են: Թուականներ առհասարակ աւելի պոէմաներ գրելու ձիւրը ունի և սրա մէջ է նրա ապագան: Մենք մի քանի խօսքով կը գծադրենք նրա պոէմաների արժանաւորութիւնները և թերութիւնները: Պոէմաները թուով շատ չեն, բայց վեց երգերից երեքը շատ գեղեցիկ են: «Անուշը», «Սասունցի Դաւիթը» և «Պօէտն ու Մուսան» միանգամայն գեղարուեստական գեղեցիկ գոհարներ են պարունակում և մեր բանաստեղծին փառաւոր ապագայ և տեղ են գուշակում մեր նորագոյն գրականութեան մէջ: Պոէման առհասարակ գեղարուեստական գրականութեան այն ճիւղն է, ուր բանաստեղծը նկարագրում է իւր աղբի կեանքի նշանաւոր հասարակական և նրան հետաքրքրող երևոյթները և բնաւորութիւնները մանրամասնօրէն և բազմակողմանի կերպով: Մեր յիշած պոէմաներից մէկը դիւցազներգութիւն է, որի նիւթը միշտ լինում են այն պատմական նշանաւոր դէպքերը և անցքերը, որոնք ամբողջ ժողովրդի համար նշանակութիւն են ունեցել կամ այն անցքերը, որոնց մասնակցել է ժողովուրդը: դիւցազներգութեան մէջ պատմութիւնը շատ անգամ երևակայութեան հետքով է քողարկուած լինում և տարեգրութիւնը, գործող անձինք և անցքերի տեղերը շփոթուած մեծանց հետ, բայց ժողովրդի ոգին, իդէալները զգացմունքները, դադափարները և բնաւորութիւնը միշտ ցոլանդւմ է այս երկերի մէջ: Դիւցազներգութիւն և պատմական պոէմաներ գրող բանաստեղծի տաղանդը երևում է նրանում, թէ ո՞րքան պատկերաւոր, գեղարուեստօրէն կերպով նա կարողացել է հաւատարիմ մնալ իւր պատմութեան մէջ ժամանակի ոգուն և աւանդութիւններին և որքան կենդանի է լեզուն և ոճը, որքան ճիշտ է պատկերացրել ժողովրդի իդէալները և հայեացքները: «Դաւիթ Սասունցի» դիւցազներգութեան կորիզը հանդուցեալ Գ. եպիսկոպոս Սրուանձտեանի հրատարակած է: Նրա րանից յետոյ երևան եկան մի քանի վարիանտներ — պ. Արեգեանի, Խալաթեանի և Հ. Գ. Վ. Յովսէփեանի և այլն: Որքան կարելի է հասկանալ այս վարիանտների ընթերցանութիւնից՝ մեր բանաստեղծը բոլորովին յարող կերպով է ստեղծագործել իւր երկը: Թէ հերոսների նկարագրութիւնը և թէ ժողովրդական բանաստեղծութեան յատկանիշ չափազանցութիւնները շնորհալի կերպով է Թումանեանը գծադրել: Պոէմայի ի-

դէան հերոսի հայրենասիրութիւնն էր որ դրդում է նրան հերոսութեան: Մեր ազգը պետական կեանք երբեք չէ կարողացել ստեղծել բայց մի զարմանալի յատկութիւն է ցոյց տուել ազգային ինքնուրոյնութիւնը պահելու Պատմական ամենահմարձմենտներում այս ազգը միշտ առաջ է բերել հանձարեղ ուժի և կամքի տէր մարդիկ, որոնք մարմնացրել են ժողովրդի լաւագոյն իդէալները: Բնական է, որ և եղել են ազգային գիւցաղների սիրագործութիւնները յաւերժացնող երգիչներ և բանաստեղծներ և այսպէս է ծնել ժողովրդական բանաստեղծութիւնը, որ իւր մէջ ամփոփում է ազգի կրօնական, բարոյական, քաղաքական և կենսական հայեացքները: ժողովրդի իդէալները, նիստ ու կաղը, սովորութիւնները, Իսկ ժամանակակից բանաստեղծը վերաստեղծելով ժողովրդական բանաստեղծութեան նիւթերը նպաստում է ազգի ինքնագիտակցութեան զարգացմանը: «Սասունցի Դաւիթ» երգն էլ մեր պատմութեան արգասիքն է, սա էլ մի տեսակ Եղիշէի պատմութիւն է, սա էլ ոչ միայն հայրենիքի պաշտպանութեան առիթով, այլ և ազգային կրօնն ու հաւատը թշնամուց ազատող հերոսի համար ստեղծուած պատմութիւն է: Երբոր Սասունի իշխան Մըհէրը մեռնում է՝ նրա երկիրն ընկնում է օսարի լծի տակ մինչև որ նրա որդի Դաւիթը նորից կամենում է տիրապետել հայրենի լեռներին և վերաշինել Մարութայ սարի վրայ եղած աւերուած վանքը:

Ել չեմ իջնիլ ես Մարութայ սարից
Մինչև չլինեմ մեր վանքը նորից:
Հինգ հազար բանուոր, հինգ հարիւր վարպետ,
Վարպետ ու բանուոր եկան կանգնեցին,
Չըրըքիկ հա թըրըքիկ, նորից շինեցին,
Առջուան կարգով, փառքով փառաւոր
Բարձր Մարութայ վանքը Տիրամօր:
Ցրուած միաբանք ես նորից եկան,
Նորից թընդացին աղօթք, շարական,
Ու երբ շէն արաւ հօր վանքը նորից՝
Ցած իջաւ Դաւիթ Մարութայ սարից:

Իմանալով Դաւթի ձեռնարկութիւնը Մըսրա Մելիքը, որ տիրում էր Սասունին՝ ահագին զօրքով գալիս է Դաւթի վրայ, բայց Դաւիթը նրան կիսում է իւր հարուածով, թէպէտ և Մելիքը սարսափից մտել է խոր հորի մէջ և վերան քաշել էր քառասուն կաշի ու քառասուն ջաղացի բար: Դաւթի թուրկայծակի հարուածը այնքան ուժեղ էր, որ՝

Անցաւ քառսուն զոմշի կաշին,
 Անցաւ քառսուն քարերը ցած,
 Միշից կըտրեց ժանտ հըրէշին
 Օխտը գազ էլ դէնը զընաց:

Վերե նկատեցինք, որ Թումանեանը այս պոէմայի մէջ ապացուցել է, որ նա շնորհալի կերպով և հարադատօրէն է ստեղծագործել իւր նիւթը: Մենամարտութեան ժամանակ Մըսրա Մելիքը հեռանում է կռուի տեղից մինչև Դիարբէքի ու Էնտեղից է գալիս Դաւթի վրայ, որ զարկը ուժեղ լինի և թէպէտ մարդիկ կարծեցին, որ երկիր քանդուեց կամ ժածք եղաւ, բայց հսկայ Դաւթը կենդանի մընաց, ուստի և Մըսրայ Մելիքը երկրորդ անգամ բշեց իւր ձին և Հալաբից և մինչև անգամ վերջին անգամ գնաց մինչև Մըսրա հողը և այնտեղից եկաւ Դաւթի վրայ: Ժողովրդական բանաստեղծութեան մէջ յաճախ պատահող չափազանցութիւնները, կենդանի նկարագրութիւնները և համեմատութիւնները գեղեցիկ կերպով աբսուրդայտում է մեր բանաստեղծը: Ահա թէ ինչ հրաման է տալիս Մըսրա Մելիքը, երբոր իմանում է Սասունցի Դաւթի յանդուգն մտադրութիւնը ազատելու հայրենիքը Մելիքի լծից:

— Կանչեցէք ասաւ, իմ զօրքը բոլոր,
 Հազար հազար մարդ նորելուկ մանուկ,
 Հազար հազար մարդ անբեղ, անմօրուք,
 Հազար հազար մարդ բեղը նոր ծըլած,
 Հազար հազար մարդ նոր թախտից ելած,
 Հազար հազար մարդ թուխ միրուքաւոր,
 Հազար հազար մարդ սիպտակ ալեոր,
 Հազար հազար մարդ, որ փողեր հընչեն,
 Հազար հազար մարդ, որ թրմուկ զարկեն...
 Կանչեցէք, թող գան, հագնին զէնք, զըրահ,
 Կըրիւ պիտ գնամ ես Դաւթի վրայ:

Սասունն աւերեմ

Հեղեղեմ բերեմ:

Այնքան շատ էր Մելիքի զօրքերը, որ Բաթմանայ գետը ցամաքեց չօրքի խմելուց, Այս պոէմայի մէջ, որպէս և միւս բոլոր գրուածներում, հեղինակին չէ դաւաճանում գեղարուեստական տակտը, նրա լեզուն և ոճը բոլորովին համապատասխան է նիւթի վսեմութեանը, պատմութիւնը պոէմային վայելօրյեկտիւ կերպով է առաջ գնում գեղարուեստական բնագոյման շնորհիւ բանաստեղծը համարեա չէ երևում պատմութեան մէջ: Թումանեանի միւս պոէմաները «Անուշը», «Մարօն», «Լեռ-

ռեցի Սաբօն», «Պօէտն ու Մուսան» ապացոյց են, որ բանաստեղծը ուղիղ ճանապարհի վրայ, որ նա ունի կեանքը հասկանալու և ըմբռնելու ընդունակութիւն, բայց նա բնականաբար գեռ լեռնոտ հայրենիքի տպաւորութիւնները և կեանքն է նկարագրում: Բացի «Պօէտն ու Մուսան», մնացած համարեա ըստը պօէմաները Լօռու դաւադրի դիւղական կեանքի նկարագրութիւններ են: Այս պօէմաների մէջ հայրենի երկրի զեղեցիկ պատկերները, սովորութիւնները, նախապաշարմունքները և տիպերը միմեանց յաջորդում են: Եւ սրա մէջ է բանաստեղծի բեալական բնապգումը և տաղանդը: Ճիշտ է որ այդ պօէմաների հերոսների տիպերը ամբողջացած չեն նրանց առանձնայատկութիւնների բազմակողմանի ուսումնասիրութեամբ, որ նրանց նիւթը աւայտած տեղական նշանակութիւն ունի, բայց որոնք ապացոյց են, որ բանաստեղծի ոյժը և ապագան պօէմաների մէջ են:

«Պօէտն ու Մուսան» բանաստեղծի տաղանդի բոլորովին նոր տարր է բաց անում մեր առաջ: Բանաստեղծը մի օր մը տածում էր թէ ո՛ւմից պարտք անի, որ կարողանայ հացի փող գտնել, երբ նրան ներկայանում է Մուսան և առաջարկում երգ հիւսել թշուառների օգտին:

Վեր կաց, բանաստեղծ, կանչում է այսպէս,
Վեր կաց, ներշնչութիւր, դուրս արի հանդէս.
Տանջւում են ահա եղբարքդ թշուառ,
Հեծում, հալածւում աշխարհից աշխարհ:
Երկինք են հասել արցունք ու արիւն
Ահա բեղ համար բերել եմ աւիւն:

Բայց բանաստեղծը Մուսայի երեսից այնպիսի դառն օրեր էր քաշել, որ համբերութիւնից դուրս եկած՝ սկսում է կշտամբել նրան և ասում է թէ աւելի շնորհակալ կլինէր, եթէ անիրաւ Մուսան բոլորովին տուած չլինէր նրան բանաստեղծական ձիրք:

— Հերիք է, Մուսա, երկինքը վկայ,
Էլ համբերելու սիրա ու տեղ չկայ,
Այնպէս կանեմ բեղ, որ դու մոռանաս
Արևն ու գարուն, պօէտ ու Պառնաս,
Անիծուած լինին այն օրն ու տարին,
Իր գերի դառայ ես բու բընարին.
Քեզ հետ մըտերիմ դառնալու օրից
Չըրկուած մընացի կեանքում բոլորից:

Բնականաբար օրամէջ քաղցած մնացող պօէտը ասում է,

որ աւելի լաւ կ'լինէր, եթէ ինքը մի վաշխառու կամ տէրտէր
լինէր, որովհետեւ զոնէ դատապարտուած չէր լինի սովից
մեռնելու:

Թող լինէի մի կեղեքող,
Հաւարէի միշտ՝ փող ու փող:
Առաջ թէն զգալան ու ցեց»
Կգառնայի շուտով ես մեծ:

Վեհ բարերար

Աղբի համար:

Մեռած օրս էլ պըսակ տային
— «Իր որը աղղից» միակ հային:
Թէ չէ լինել ի ծնէ գերի
Մերկ Մուսայի ու երգերի,
Որգեր ու կին
Թողած բաղկին,
Մերձաւորի ծաղր ու ծանակ
Ուժից ընկնել անժամանակ:

Թէպէտ Մուսան շատ է աշխատում պօէտին համոզելու,
որ բանաստեղծի արուեստը աւելի վսեմ է և կոչումը վեհ, որ
նա պիտի ինչպէս արեւ վերելից՝ յուսաւորէ պայծառ և հըզօր
և որ աշխարհի բոլոր գանձերը չարժեն պօէտի ներշնչումներին,
բայց պօէտին կեանքը այնպիսի զօրեղ ապագայցիներ է տուել,
որ նա չի համաձայնում Մուսայի հետ: Վերջապէս պօէտը առա-
ջարկում է Մուսային մի ուրիշի մօտ էլ ասելու թէ բանաս-
տեղծի քանքարը փողից լաւ է:

Այ, թէկուզ մեզ մօտ, հէնց իմ կընկանը

Ասա՛ թէ մենակ փողը չի բանը:

Բանաստեղծը շատ լաւ գիտէ, որ անփող մարդու կնոջը
անկարելի է համոզել, որ փողից բարձր մի ուրիշ յոյժ կարող է
լինել աշխարհում: Զէ որ բանաստեղծը լաւ գիտէ նոյնպէս
կուսակցական կամ անձնական հաշիւներով ղեկավարուող լրա-
գիրներին վերաբերմունքն էլ դէպի իրան, որոց կարծիքը նոյն-
պէս լսել է նա:

Ներշնչման համար

Այսպէս է յարմար—

Ով սովից մեռել՝

Նա է լաւ գրել,

Կարող ենք մենք էլ

Այսպէս մտրակել

Ու ծաղրել մի մի,

Որ առաջ դիմի:

Անպելով Մուսայի խոստումներին՝ բանաստեղծը չի հա-
մաձայնում հետեւել նրա խորհուրդներին և ոչ էլ կամենում է

գնալ նրա հետ երկինք երջանիկ ոգիների երգելու կամ Ուխտ-
պոսի վրայ նեկտար խմելու, այլ գերադասում է թքել պոէտի
պսակի վրայ և հրաժարուել զրելուց:

Գրողագրանս շինում եմ կասա
Թըքում եմ և բեղ և բու պսակին,
Երկրպագում եմ փողի բըսակին,
«Փողի բըսակը, փողի բըսակը,
Բարձրացնում է մարդու հասակը,
Գեղեցկացնում է հըրէշ տըգեղին,
Սըրբադործում է գարշն ու աղտեղին,
Նրա յոժն է որ դարձնում է լոկ
Անասուններին յալդի ու խելօք:
Կոյսին, դառամին մօտեցնում իրար,
Չարին, վաշխառուն շինում բարերար,
Պըճնում ձակատը լիրբ աւազակի,
Կանգնեցնում արձան անվախձան փառքի,
Նա է միշտ շարժում դատողի լեզուն,
Նա է հասցնում աղօթքն Աստուծուն»

Այս պոէմայի մէջ նոր տարրը հեղինակի հումորն է, եր-
գիծաբանական հնչիւնները, որոնք Թումանեանի ստեղծագոր-
ծութեան գլխաւոր նշանները չեն, բայց կեանքը և նրա բա-
ղասական երեւոյթները աւելի խոր ուսումնասիրելու ժամանակ
բանաստեղծը կարող է այս ուղղութեամբ գեղեցիկ բաներ գը-
րել: Գրքի երրորդ մասը բոնում են բանաստեղծի թարգմա-
նութիւնները, որոնք միանգամայն յաջող պէտք է համարել:
Մենք համեմատեցինք Պուշկինից և Լերմօնտովից թարգմանած
երգերը և համոզուեցինք, որ Թումանեանը մեծ ծառայու-
թիւն կ'մատուցանէր մեր գրականութեան, եթէ ձեռնարկէր
աւելի մեծ երկեր փոխագրելու և կլասիքական հանձարների
հետ ծանօթացնել հայ ընթերցողին: Մեր բանաստեղծի թարգ-
մանութիւնները աղատ թարգմանութիւններ չեն, բայց միեւնոյն
ժամանակ նա բնագրին ստրկաբար հաւատարիմ մնալու համար
չէ զոհում բանաստեղծական գեղեցկութիւնները: Բայրոնի «Շի-
լիօնի կալանաւորը», Պուշկինի «Օլէգի երգը», Լերմօնտովի
«Մծիբի» իրենց լեզուով և թարգմանչական ներշնչմամբ բո-
լորովին հաւասար են բնագրի արժանաւորութիւններին և մեծ
հաճոյքով են կարդացոււմ:

Ահա «Օլէգի երգի մի երկու տուն.

Ելնում է ահա հըզօր Օլէգը
Խենդ խաղարներից վրէժ առնելու,
Նըրանց համարձակ յարձակման համար

Գիւղերը սըրի-հըրի առնելու...

Ոչ մի վըտանգից չի վախում քու ձին,
Տիրոյ կամքը միշտ հասկանում է դա.
Մերթ կանգնում է հեզ նետերի տակին,
Մերթ թռչում ուղիւ դաշտերի վերայ—
Եւ ցուրտ, և կըփու ոչինչ են դըրան
Բայց... դա կլինի պատճառ քու մահուան:

Այս կտորները ինքնուրոյն ստեղծագործութեան կնիք են կրում և երևում է, որ բանաստեղծը բնագրի ոգին ըմբռնել է: Ի՞նչ խօսք, որ այն բոլոր բանաստեղծները, որոնք սիրելի են եղել մեր երգչին, յայտնի բարերար ազդեցութիւն են թողել հեղինակի միւս երգերի մէջ ևս: Բոլորովին զուր աշխատանք կլինի մանրամասն համեմատութիւններով ապացուցանել, որ բանաստեղծը իւր սիրած երգիչներից ազդուած է և երեւելի քնարերգուք նրա համար փեղարուեստի դաստիարակի դեր են կատարել: Այս հանգամանքը միայն Թումանեանի տաղանդի օգտին են ծառայել և նրա արժանաւորութիւններից մէկն է: Սիրուհուն տեսնելու սաստի՛ տենչանքը և ցանկութիւնը Թումանեանը արտայայտում է «կարօտ» երգի մէջ հետևեալ կերպով:

Սրտիս թագուհի,
Կարօտել եմ քեզ,
Ախ, ինչ կլինի
Յանկարծ յայտնուես
Եւ, թէկուզ իսկոյն,
Դարձեալ չքանաս,
Ինչպէս գիշերուան
Կարճատև երազ,
Միայն թէ տեսնեմ
Պատկերդ մէկ էլ
Միայն թէ ասեմ
Ոնց եմ կարօտել:

Միթէ նոյն կարօտը չէ ֆիրդուսին յօրինել տուել մի գողարիկ և վերին աստիճանի գեղարուեստական երգ, որի մօտիւր մեր բանաստեղծը արտայայտել է վերոյիշեալ տողերում: Ահա թէ ֆիրդուսին նոյն զգացմունքը ինչպէս է երգել, որ ընթում ենք մենք այստեղ Թումանեանի թարգմանչական երկերից:

Կուղէի հալւել, ձուլւել իմ երգին
Ու այս առղերում թագնընել ծածուկ,
Որ երբ կարդայիր մի օր, իմ անգին,
Պարող լինէի անտես, կամացուկ,

Ամեն հրնչիւնի, ամեն խօսքի մէջ

Դիպչել շուրթերիդ, համբուրել անվերջ:

Աւերջացնելով մեր համառօտ ակնարկը Յով. Թումանեանի մասին, հարկաւոր ենք համարում ասել, որ մենք ընդհանուր գծերով ենք բնորոշել հեղինակի երգերը, որովհետեւ դեռ յոյս ունենք, որ նրա տաղանդը դեռ չէ տուել այն բոլորը, ինչ որ պէտք է սպասել ապագայում: Բանաստեղծի երգերը արժանի են ուշադրութեան զիաւորապէս նրա համար, որ նրանց մէջ գաղափար և մտածողութիւն կայ, հեղինակի զգացմունքները կենդանի կեանքի և հայրենի բնութեան տպաւորութիւնների արդիւնք են. նա զգում է ժողովրդի ցան ու վիշաք և համակրութիւն է զարթեցնում դէպի աշխատաւորը, նրա թախիծը անկեղծ է և հաւատարմական, նրա մի բանի պօէմաները զիւղական կեանքի և սովորութիւնների պարզ և կենդանի պատկերներ են, նրա լեզուն ճկուն է և ռոտանաւորների չափերը բազմատեսակ են, որ շատ թեթեւացնում է ընթերցանութիւնը, նրա թարգմանութիւնները գեղարուեստական են և բնագրի ողջոյն մօտ, նրա լեզուն պարզ, մաքուր և քաղցրահնչիւն և հարուստ ժողովրդական լեզուի ձևերով ու ռճերով:

Մի երևոյթ, որ արժանի է դիտելու այդ բանաստեղծի պատկերների և արտայայտութիւնների շատ մօտիկութիւնն է ժողովրդական բանաստեղծական ձևերին. Յայտնի չափով սա և արժանաւորութիւն է և լեռնութիւն. Հանձարները ժողովրդական ֆանտազիայի ստեղծած պատկերներին, և համեմատութիւններին յայտնի գեղարուեստական նրբութիւն են տալիս:

Ժողովրդական հուձօրը, որ ծաղրում է կեանքի բացասական երևոյթները, նոյնպէս յատուկ է Թումանեանին և պէտք է ցանկանալ, որ «Պօէտն ու Մուսայի», «Անուշի», «Լօռեցի Սաքոյի» և «Մարոյի» տեսակ պօէմաները աւելի մեծ տեղ բռնեն բանաստեղծի ստեղծագործութեան մէջ, որովհետեւ կենդանի կեանքը և միմիայն կեանքի ճշգրիտ և գեղարուեստական պատկերացումը պիտի լինի և ամեն մի բանաստեղծի իդէալը, իսկ այս տեսակէտից Թումանեանը տաղանդաւոր բանաստեղծ է և արժանի խրախուսանքի և արդար զնահատութեան:

2ի կարելի չնկատել, որ զրբի դինը երեք բուրլի թանգ է և ցանկալի է, որ մեր բանաստեղծի «Անուշը», «Մասունցի Դաւիթը» «Հունը ու կատուն» և միւս պօէմաները էժանագին դրբոյկներով հրատարակուին ժողովրդի համար:

ԳԱՐ. ԵՆԳԻՐԱՐԵԱՆ